

6. YMPÄRISTÖPOLITIikka JA KANSANTALouden PERUSTAN RAPAUTUMINEN

On sanottu, että Suomi elää metsästä ja metallista. Jos viime vuosikymmenellä uskomattomaan kasvuun yltänyt elektroniikkateollisuus luetaan metalliteollisuudeksi, sanoma on edelleen totta. Suomi saa valtaosan vientituloistaan näiden teollisuushaarojen tuotannosta ja tietotaidosta. Toki Suomi elää muustakin tuotteiden ja palvelujen yksityisestä ja julkisesta tuotannosta. Bruttokansantuotetta mitattaessa muut sektorit jopa dominoivat. Joka tapauksessa tuotannollinen toiminta on suomalaisen hyvinvoinnin, siis myös eläkkeen ja virkapalkan maksamisen edellytys.

Arvostettu ekonomisti ja Yhdysvaltojen entinen valtionvarainministeri Robert Rubin /51/ on käsitellyt amerikkalaisen yhteiskunnan kasvavaa taipumusta eliminoida tai minimoida vähäisiäkin riskejä tukeutumalla määräyksiin, lainsäädäntöön ja oikeusprosesseihin. Hänen mukaansa tämän lähestymistavan hinta muilla yhteiskunnan alueilla ylittää aivan liian usein riskin hallinnasta saatavan hyödyn. Hän jopa pitää tätä yhtenä talouden merkittävimmistä uhista ja tärkeimmistä edessä olevista haasteista.

Tuotannollisella toiminnalla on aina ympäristövaikutuksia. Usein vaikutukset ovat vähäisiä tai mitättömiä, mutta joskus merkittäviä. Jotta voisimme ymmärtää, miten uusi ympäristölainsäädäntö ja sen käytännön soveltaminen vaikuttavat kansantalouteen toimintaan, on ensin paneuduttava tuotannollisen toiminnan taloudellisiin perusteisiin.

Investointianalyysi yritysten kehityksen perustana

Tuotteiden markkinat ovat jatkuvassa muutosprosessissa. Yritykset pyrkivät vastaamaan kysynnän muutoksiin ja kiristyvään kilpailuun investoimalla olemassa olevan tuotannon kehittämiseen tai uuteen tuotannolliseen toimintaan. Investointikohteita etsitään eritasoisten selvitysten avulla. Usein liikkeelle lähdetään liiketoimintaympäristöä ja –potentiaalia koskevin selvityksin. Lupaavista hankeaihoista tehdään esiselvityksiä. Näistä parhaista tehdään kelpoissuusselvityksiä.

Kelpoissuusselvityksen keskeiset elementit yritysjohton näkökulmasta on tiivistetty kuvaan 6.1. Kysymys on ennen kaikkea hankkeen tuotto-odotuksista ja riskeistä.

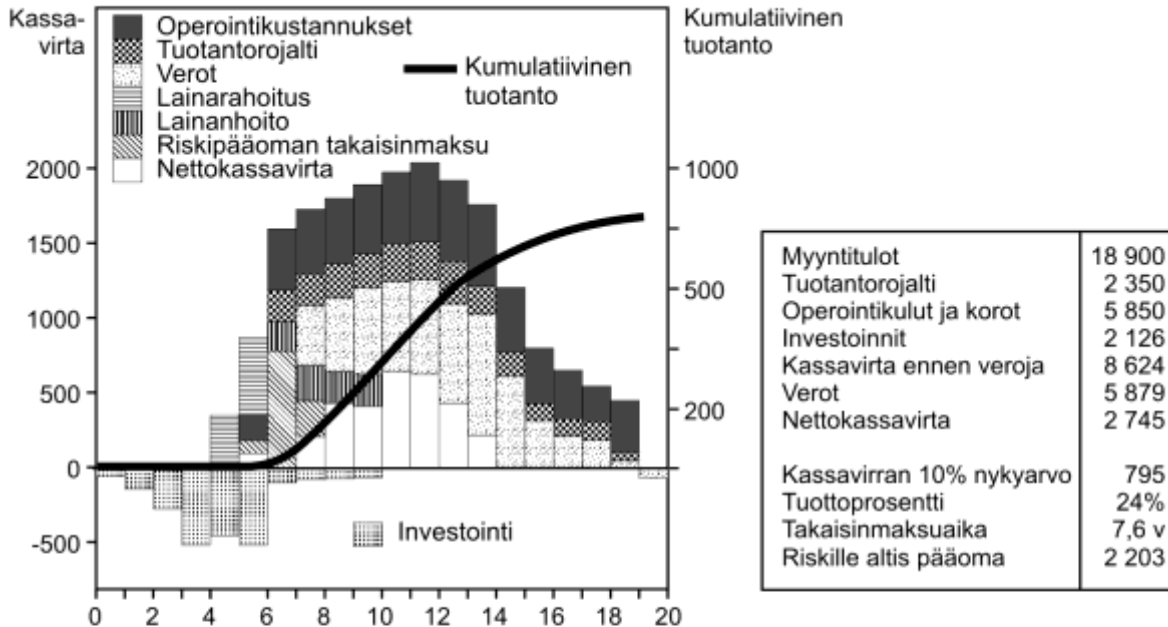
Suurilla yrityksillä on yleensä työn alla ja valmiina useita eritasoisia hankeselvityksiä. Näitä vertaillaan yritysstrategisista ja liiketaloudellisista lähtökohdista. Jos tuottopotentiaali on suuri, voidaan ottaa myös suurempia riskejä. Toisaalta voidaan tyytyä alhaisempaan tuottoon, jos hankkeen riskit ovat hyvin hallinnassa.

Riskit voidaan jakaa hallittuihin ja avoimiin riskeihin. Esimerkiksi markkinariskejä, teknisiä riskejä ja aikatauluriskejä voidaan ennakoida ja hallita tietyissä rajoissa.

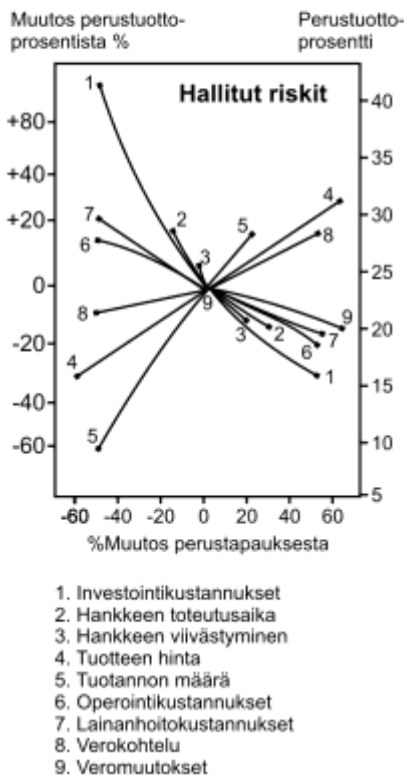
Investointipäätöksiä tehtäessä keskeiseen rooliin nousee usein avointen riskien määrä ja luonne. Tällainen hallitsematon riski on toteutunut muun muassa Shellin Sahalinin hankkeen yhteydessä. Venäjä on pakottanut Shellin kumppaneineen myymään enemmistöosuuden melkein valmiista hankkeesta Gazpromille viittaamalla ympäristölupaehdoin ja uhkaamalla lisenssin peruuttamisella.

Yhteiskunnan kannalta yritysten investointitoiminta on erittäin hyödyllistä. Yhteiskunta saa investointipäätöksen seurauksena suoraan ja riskittä huomattavan osan hankkeen kassavirrasta. Tämän lisäksi syntyy uutta työtä ja toimeentuloa, joka heijastuu alihankintoina, palvelutyöpaikkoina ja epäsuorina verotuloina laajalti yhteiskuntaan.

Investointianalyysi

Riskianalyysi

Avoimia ympäristöriskejä

- Poliittiset riskit
- Lupaprosessin kesto
- Liiketoimintaympäristön mullistukset
- Yksittäisen viranomaistahon kohtuuttomat vaatimukset
- Hankkeen toteutuksen keskeyttämisen riski
- Hankkeen toteutusehtojen epämääräisyyteen liittyvä riski
- Lupaehtojen yksipuoliseen muuttamiseen liittyvä riski

Kuva 6.1. Esimerkki investointi- ja riskianalyysin keskeisistä tekijöistä /19/.

Suomi on korkean kustannustason, suhteellisen avoimen kilpailun ja melko hitaan talouskasvun maa. Täältä löytyy harvoin erityisen hyvin tuottavia hankkeita. Kansainvälisillä markkinoilla toimivat yritykset voivat investoida Suomeen, jos liiketoimintaympäristö on suotuisa, toiminnan muut edellytykset ovat hyvät ja riskit ovat hallinnassa.

Suomen yhtenä valttina kansainvälisessä kilpailussa on ollut toimiva, rationaalinen ja tehokas oikeusjärjestelmä. Uuden ympäristöpolitiikan, ympäristölainsäädännön ja –hallintokulttuurin myötä tilanne on kuitenkin muuttunut.

Lupaprosessit

Yritykset siis etsivät ajassa liikkuvia liiketoimintamahdollisuuksia. Ne pyrkivät vastaamaan markkinoiden muutoksiin investoimalla oikea-aikaisesti uusiin tuotteisiin ja parempaan tuotantokapasiteettiin samalla, kun vanhentunutta tuotantokapasiteettia poistetaan käytöstä. Uusi tuotanto on pääsääntöisesti ympäristöystävällisempää kuin vanha. Kelpoisuus selvityksillä on keskeinen rooli teollisuuden ja tuotannollisten organisaatioiden uudistaessa rakenteitaan.

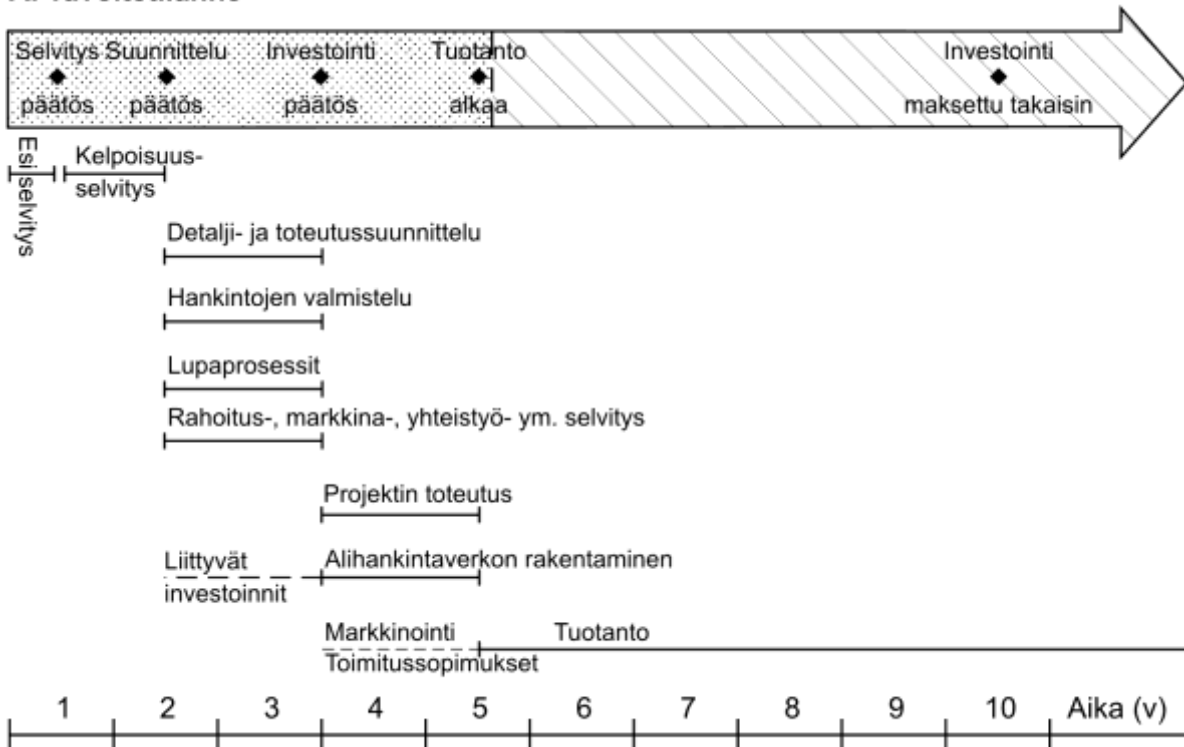
Tuotannollisen hankkeen kelpoisuus selvitys on kallis investointi, joka rahoitetaan yleensä olemassa olevan liiketoiminnan katteista. Selvitettävää on paljon. On tehtävä markkinatutkimuksia ja kilpailija-analyysyjä. Vaihtoehtotarkastelun pohjalta on laadittava muun muassa prosessisuunnitelmat, rakennussuunnitelmat, logistiikkasuunnitelmat ja operatiiviset suunnitelmat. On selvitettävä hankkeen oleelliset ympäristövaikutukset ja yritettävä selvittää viranomaisten sille asettamat pääreunaehdot. Hankkeelle on laadittava realistinen toteutusaikataulu. Potentiaalisten yhteistyökumppanien kanssa käydään keskusteluja ja laaditaan tarvittaessa aiesopimuksia. Lopuksi tehdään kustannusarviot, kassavirta- ja kannattavuuslaskelmat, riskianalyysit ja rahoitussuunnitelmat.

Ympäristökysymykset ovat yrityksen ja myös yhteiskunnan kannalta vain yksi osasektori hankkeen toteutusedellytysten tarkastelussa. Ne vaikuttavat kuitenkin projekti aikataulun ja kustannusriskien kautta ratkaisevasti hankkeen toteutusedellytyksiin.

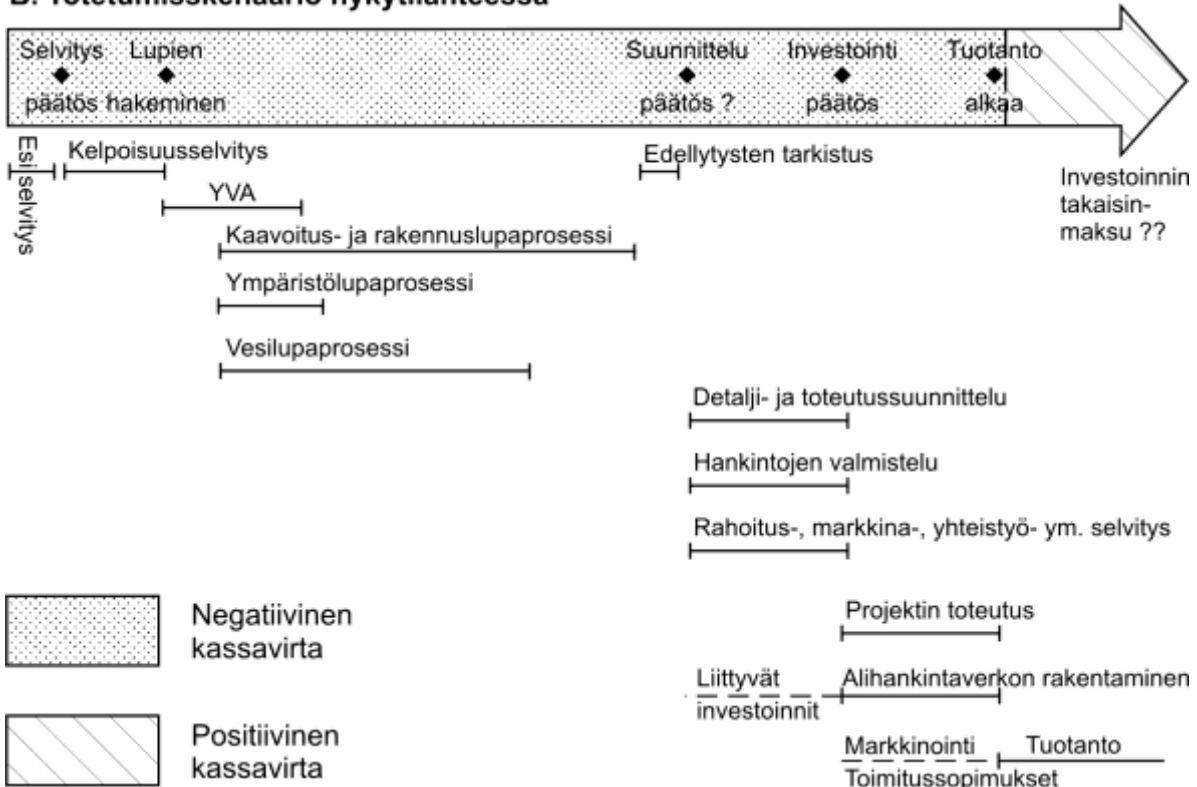
Kuvassa 6.2 on kaksi vaihtoehtoa lupaprosessista osana tuotannollisen hankkeen toteutusaikataulua. Ensimmäisessä vaihtoehdossa lupaprosessi etenee päätökseensä kohtuullisessa määräajassa ja sen tulos on ennakoitavissa. Tässä tapauksessa hankesuunnittelun voi toteuttaa samanaikaisesti lupaprosessien kanssa. Myös yhteistyökumppanit (prosessitoimittajat, yhteiskunta, asiakkaat, tuotantoprosessin alihankkijat jne.) voivat suunnitella ja mukauttaa omaa toimintaansa projekti aikataulun mukaan. Ajassa liikkuvaan liiketoimintamahdollisuuteen voi tarttua.

Jos lupaprosessi on kestoaltaan todennäköisesti pitkä ja epämääräinen, esimerkiksi 3–8 vuotta, kallista hankesuunnittelua ei kannata aloittaa ennen kuin luvat on saatu. Aika lupaprosessin käynnistämisestä tuotannon käynnistymiseen vähintäänkin kaksinkertaistuu. Kun luvat on vihdoon saatu, markkinatilanne on voinut muuttua tai kilpailijat ovat voineet reagoida. Myös hakemuksen pohjana ollut ratkaisu on voinut vanheta, toimintaa säätelevä lainsäädäntö muuttua tai yrityksen investointimahdollisuudet heiketä. Kelpoisuus selvitykseen ja lupaprosessiin tehtyjen investointien takaisinmaksu siirtyy kauas tulevaisuuteen.

A. Tavoitetilanne

B. Totetumisskenaario nykytilanteessa

Negatiivinen kassavirta

Positiivinen kassavirta

Kuva 6.2. Lupaprosessin vaikutus tuotannollisen investointihankkeen toteutusaikatauluun tavoitetilanteessa ja nykytilanteessa.

Hankkeiden oleelliset ympäristövaikutukset tunnetaan kelpoisuus selvityksen valmistuttua riittävän hyvin sen arvioimiseksi, onko hankkeella asiallisesti toteutusedellytyksiä. Edessä voi olla kuitenkin useita rinnakkaisia lupaprosesseja, jotka voivat liittyä paitsi päähankkeen, myös sen toteutuksen edellytyksenä oleviin infrastruktuuri- tai yhteistyöhankkeisiin. Massiivinen ympäristönormisto tarjoaa loputtomasti perusteita asioiden riitauttamiseen, kuten Vuosaaren satamahanke on osoittanut. Valitettavasti tapaus ei ole ainoa laatuaan. Esimerkiksi Kuusankosken putkipinnoitustehdashanke päättyi konkurssiin ympäristölupaprosessin pitkittymisen takia. On vaikea kuvitella, mikä ympäristökysymys voisi olla esteenä putkipinnoitustehtaan perustamiselle.

Kun normiston uudet liito-orava- ja tributyyliinatyypiset projektimiinat sekä normiston kirjaimien liitetyt teoreettiset tulkinnat ja juridiset rakennelmat ovat tulleet käytännön järjen ja suhteellisuusperiaatteen rinnalle ja jopa edelle, ei lupaprosessin lopputuloksestakaan voi olla varmuutta.

Hankevastaavan näkökulmasta uuden tuotannollisen toiminnan perustaminen ei ole helppoa. Mahdollisia valittajatahoja on suuri määrä. Alueellisessa ympäristökeskuksessa, muussa aluehallinnossa, kunnissa ja valtion virastoissa on useita suppeasta näkökulmastaan asiaa tarkastelevia sektoriviranomaisia. Paikallisilla maanomistajilla ja asukkailla on asianomistajan asema. Myös esimerkiksi paikallisilla luontojärjestöillä ja kotiseutuyhdistyksillä on nykyään lakiin perustuva valitusoikeus. Kilpailijat ja rahoitusta tavoittelevat organisaatiot voivat pyrkiä käyttämään tilannetta hyväkseen.

Hankevastaava yrittää usein hallita lupaprosessiin liittyviä riskejä jakamalla informaatiota, järjestämällä tiedotus- ja keskustelutilaisuuksia ja neuvottelemalla etukäteen tärkeimpien viranomaisten ja intressitahojen kanssa sekä menettelemällä täsmälleen viranomaisten edellyttämällä tavalla. Hankkeesta vastaava voi myös yrittää hyödyntää julkisuuskuvaansa ja käyttää psykologisia keinoja hanketta myydessään.

Hankkeesta vastaavan strateginen asema on kuitenkin huono. Lain suoja on heikko ja valituksia voi tulla ponnisteluista huolimatta. Monessa tapauksessa mahdollisuus riitauttaa lupapäätös merkitsee käytännössä mahdollisuutta sanella ehdot. Hankkeesta vastaavan vaihtoehdot ovat hyväksyä ehdot tai hylätä hanke ja kirjata sen kehittämiseen investoidut rahat ja henkinen pääoma tappioksi.

Esimerkiksi kaavoituksessa yksityiset ihmiset ja organisaatiot käyttävät yleisesti valitusoikeuttaan oman edun tavoitteluun. Hankevastaavat ostavat jo yleisesti valittajatahoja hiljaisiksi. Asunnon, toimitilojen tai energian tarvitsija maksaa tämänkin.

Vielä armottomammassa asemassa hankkeesta vastaava on, jos kalliit suunnitelmat ja valmistelut ovat omalta ja yhteistyökumppanien osalta pitkällä ennen lupaprosessin loppuun saattamista. Esimerkiksi voi ottaa Leppävaaran rakennushankkeet ja Monikonpuron siirron. Kyseessä oli Espoon kaupungin ja muiden osapuolten pitkälle valmistelema ja mobilisoima monimutkainen miljardihanke. Sen aikataulu uhkasi romahtaa yksittäisen viranomaistahon riitautettua puron siirtosuunnitelman pienen kalapopulaation selviytymiseen liittyvän epäilyn takia.

Esimerkki: Merituulivoimahankkeen kompastuminen

Kuvassa 6.3 esitetään yksityiskohtaisemmin tyypillinen esimerkki teollisuushankkeen kaavoitusprosesseista. Tässä tapauksessa kyseessä on merelle teollisuus- ja satamaympäristöön sijoittuvan 50 MW:n tuulipuiston varsin yksinkertaisesta maankäyttö- ja rakennuslain mukaisesta lupaprosessista. Nähdään, että jos yksikin taho ryhtyy tosissaan vastustamaan, hankkeen toteutusedellytykset heikentyvät ratkaisevasti.

Esimerkitapauksessa hankkeen eteneminen pysähtyi jo ennen kaavoitusprosessia, kun ympäristöhallinto vaati ympäristövaikutusten arviointiprosessin toteuttamista. YVA-laissa sanotaan, että niin sanottua harkinnanvaraista arviointimenettelyä sovelletaan hankkeeseen, joka todennäköisesti aiheuttaa laadultaan ja laajuudeltaan YVA-asetuksessa lueteltujen hankkeiden vaikutuksiin rinnastettavia merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia.

Hankevastaava oli selvittänyt kelpoisuusselvityksen yhteydessä projektin pääasialliset ympäristövaikutukset. Laskelmin oli osoitettu hankkeen positiivisten ympäristövaikutusten olevan useita kertaluokkia negatiivisia ympäristövaikutuksia suurempia. Negatiiviset ympäristövaikutukset arvioitiin tuhannesosaksi YVA-rajana käytetyn polttoaineteholtaan 300 MW:n hiilivoimalan ympäristövaikutuksista (liitteet 2 ja 3).

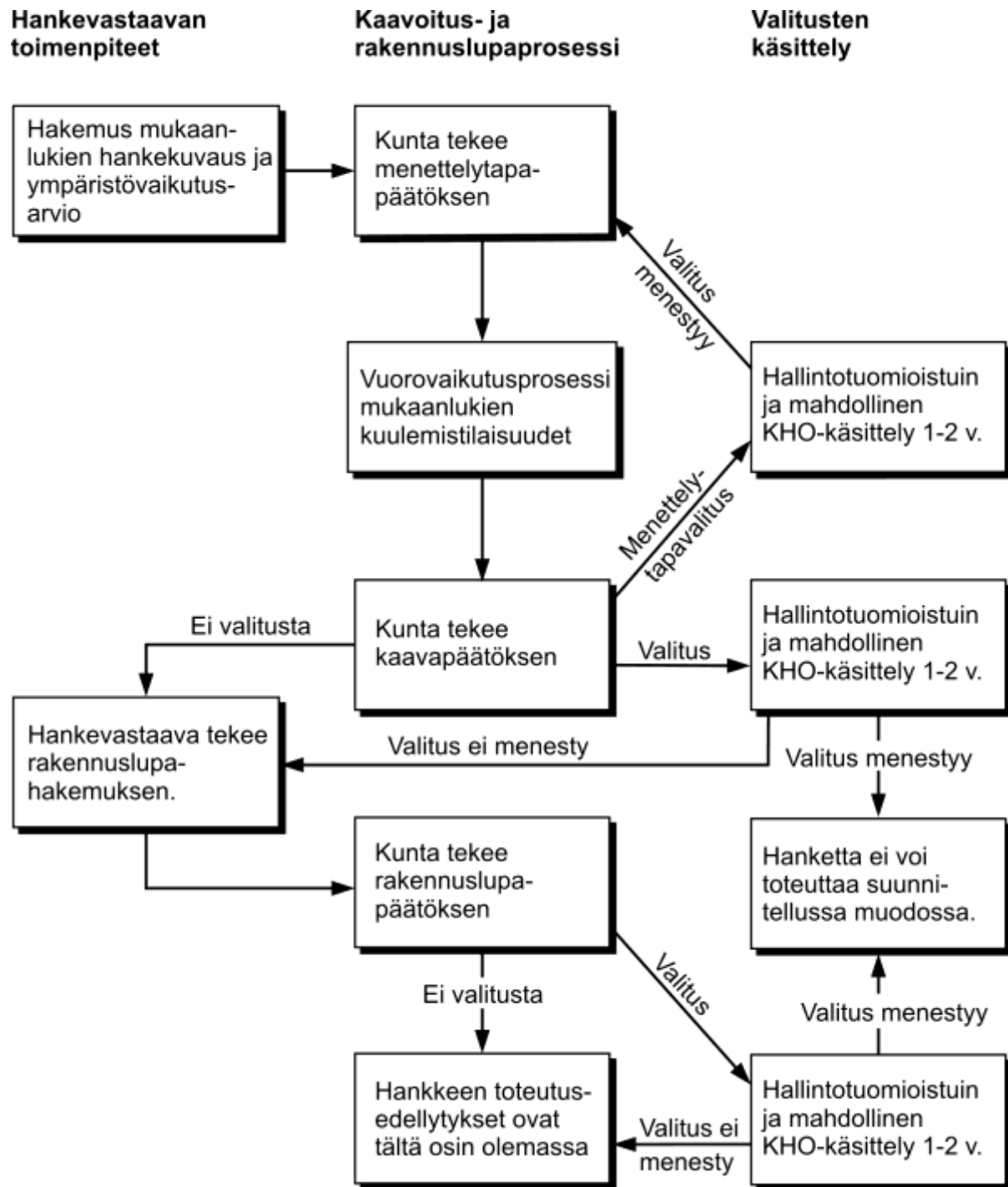
Alueellinen ympäristökeskus totesi lausunnossaan, että hankkeella on todennäköisesti merkittäviä ympäristövaikutuksia. Mitä nämä vaikutukset ympäristökeskuksen mielestä olivat, jäi epäselväksi. Sattumalta paikallinen telakka ilmoitti samalla viikolla 900 henkeä koskevista YT-neuvotteluista. Saksassa tuulivoimarakentaminen työllistää metalliteollisuutta jo enemmän kuin laivanrakennus.

Kun asiaa kysyttiin ympäristöministeriöstä, se antoi oman ympäristökeskuksen päätöksen pysyttävän päätöksensä. Sen mukaan hankkeen ympäristövaikutukset saattavat olla merkittävästi haitallisia sekä alueen läpi muuttavaan että alueella ruokailevaan ja pesivään linnustoon. Lisäksi hankkeen rakentamisen aikaiset ympäristövaikutukset veden laatuun ja vedenalaiseen luontoon voivat olla merkittävästi haitallisia, viitaten Vuosaaren satamahankkeeseen ja ruopattavan materiaalin mahdollisiin haitta-aineisiin.

Vuosaaren ruoppausten ympäristövaikutusten merkittävyyttä on käsitelty edellä. Tässä tapauksessa merenpohja on kuitenkin aallon pieksemää kivikkoa. Koska haitta-aineet ovat kiinnittyneitä hienojakoisimpaan sedimenttifraktoon, tällaisessa pohjassa ei ole merkittävästi haitta-aineita. Asia sanotaan myös HELCOM läjitysohjeessa.

YVA-laki puhuu todennäköisesti merkittävistä ympäristövaikutuksista. Ympäristöministeriö puhuu lausunnossaan vaikutuksista, jotka saattavat olla tai voivat olla merkittävästi haitallisia. Ministeriö manipuloi siis lausunnossaan YVA-lain pykälää. Tällainen pykälämanipulaatio on valitettavasti yleistynyt erityisesti pääkaupunkiseudulla ja Lounais-Suomessa, kun ympäristöhallinto on halunnut ulottaa valtansa yli niiden rajojen, mitkä eduskunta on säättänyt.

Ympäristöhallinto yritti käyttää vahvaa peliteoreettista asemaansa omien tavoitteidensa edistämiseen hankevastaavan kustannuksella. Hankevastaava ei tällaiseen vallankäyttöön alistunut vaan pani hankkeen jäihin. Ympäristöhallinto teki näin tyhjäksi yhteiskunnan pyrkimyksiä puhtaan energiatuotannon lisäämiseksi ja yritysten ponnisteluja uuden kilpailukykyisen energiateknologian luomiseksi Itämeren markkinoille.

Kuva 6.3. Esimerkki hankkeeseen liittyvästä kaavoitus- ja rakennuslupaprosessista.

Käytännössä hankkeesta vastaavan on yleensä otettava lähtökohdaksi lupaprosessin riitautus Etelä- ja Lounais-Suomessa. Jos muut eivät valita, niin joku sektoriviranomainen tekee sen varmasti. Tällöin joudutaan ottamaan huomioon, että lupaprosessien pitkittyessä myös hankkeiden kustannukset kasvavat usein jopa eksponentiaalisesti. Erityisesti tutkimusorganisaatiot väläyttelevät mielellään erilaisia tuntemattomia uhkia omaa työtään

markkinoidessaan. Hanketta vastustavat löytävät loputtomasti asioita, joita ei ole heidän mielestään riittävästi selvitetty.

Asian heikosti hallitsevalla vastuuviranomaisella on tällaisissa tapauksissa taipumusta vaatia lisäselvityksiä /79/. Ilmiö tunnetaan kansainvälisesti ”Nice to know – need to know” dilemmana. Riitauttamisperusteita voidaan myös muuttaa sitä mukaan kuin edellisiä saadaan selvitettyksi. Hankkeelle voidaan asetta uusia reunaehtoja.

Kovat kokemukset ovat opettaneet, ettei yrityksen pidä lähteä missään tapauksessa liikkeelle, ennen kuin kaikki luvat ovat lainvoimaisia. Edellytykset tuotannollisten investointien tekemiseen ovat siten Etelä- ja Lounais-Suomessa heikot, ellei yritys kykene siirtämään laskua asiakkailleen.

Muulla maassa tuotannolliseen toimintaan liittyvä työ ja toimeentulo on lähempänä kaikkien jokapäiväistä elämää, ja siihen liittyvien ympäristökysymysten suuruusluokat ovat konkreettisempia. Valitusherkkyys on alhaisempi ja asioista on helpompi sopia. Paikallisten viranomaisten maalaisjärki ja pidättyväisyys ohjeiden hakemisesta Helsingin suunnasta voivat helpottaa asioiden käsittelyä.

Muulla maassa on siten parempia edellytyksiä tuotannollisten investointien tutkimiseen ja toteuttamiseen. Riskit ovat kuitenkin kasvaneet ja edellytykset heikentyneet.

Muuttuva toimintaympäristö

Ympäristölupien ja lakien hyvä puoli on ollut perinteisesti siinä, että ne tarjoavat hankevastaaville ja toiminnan harjoittajille lain suojan. Kun luvat olivat kunnossa ja lainsäädännön kehitys oli rationaalista, tuotannollisen toiminnan taloudellinen perusta oli ympäristökysymysten osalta hallinnassa.

Viime vuosikymmenen aikana ympäristölainsäädäntö alkoi nopeasti muuttua. Ympäristön haitta-aineisiin ja monen tyyppisiin ympäristöriskeihin alettiin kiinnittää huomiota. Eri viranomaisten tulkinnat ja vaatimukset kiristyivät. Kehitys ei ollut kaikilta osin rationaalista, eikä sitä siksi voinut ennakoida.

Monella teollisuuden alalla kehitys ohjautui ensin tehtaan porttien sisälle, koska uusien tuotantolinjojen perustaminen muualle olisi ollut kestoltaan ja lopputulokseltaan epävarman prosessin takana. Pikku hiljaa jopa ympäristön kannalta hyödyllistenkin hankkeiden tielle ilmaantui monenlaisia byrokratiaperäisiä esteitä myös tehdasalueella.

Ympäristölupien uusiminen on osoittautunut yhdeksi toiminnan harjoittamisen jatkamisen kannalta avoimeksi riskitilanteeksi. Tässä tilanteessa esimerkiksi päästöille asetetaan helposti kohtuuttomia rajoitusvaatimuksia. Seurantavelvoitteita kiristetään yleisesti. Eteen on myös tullut varsin mitättömiä asioita, joita on säädely monin tavoin ja käsitelty eri yhteyksissä moneen kertaan. Esimerkiksi satamien melukysymyksiä on vaadittu käsiteltäväksi yhteistutkimuksina muiden alueella vaikuttavien toimijoiden kanssa.

Edellä käsitelty UPM-Kymmenen Kaukaan tehtaiden suopapäästö on hyvä esimerkki toiminnan harjoittajien ongelmista. Ympäristöministeriö vaatii lupaehtojen tiukentamista. Kaakkois-Suomen ympäristökeskuksesta annettiin lausunto lehdistölle /24/, että sietäisi pohtia sitäkin, missä vaiheessa tehtaan toiminta täytyy lopettaa, jos kaikki ei suju hyvin.

Kannanotot voi ymmärtää päästön vaikutuspiirissä kesää viettäneiden ja haitasta kärsineiden ihmisten reaktioiden pohjalta. Asiasta syntynyt julkinen keskustelu on suorastaan kannustanut viranomaisia profiiliin nostoon. Viranomaisilla täytyy joka tapauksessa olla keinoja huolehtia siitä, että lupaehtoja noudatetaan.

Hallitsematon päästö oli tässä tapauksessa poikkeuksellinen ja muutaman vuosikymmenen takaiseen tilanteeseen verrattuna pieni. Lupaehdot ylitettiin marginaalisesti. Haittaa kärsineille on luvattu maksaa korvaukset. Ympäristövahingot olivat paikallisia ja tilapäisiä. Päästön vaikutus luonnon rikkauteen ja monimuotoisuuteen on suuruusluokkaa 0.6 km² ekv x v, mikä vastaa suomalaisen perheen muutaman vuoden energiakulutuksen ympäristövaikutusta vertailuperustaksi valitulla IPCC:n kasvihuoneilmioskenaariolla.

Kysymys tehtaan toiminnan ehdoista tai peräti yksipuolisesta lopettamispäätöksestä ei ole pelkästään ympäristökysymys, vaan paljon laajempi yhteiskunnallinen kysymys. Kun asia on nyt otettu esille, siitä pitääkin keskustella. Jäljempänä käsitellään sitä, miten tilanne vaikuttaa kansantaloudessa.

Yksi yhteiskunnallisen keskustelun piirre on ollut erityisesti Suomen ympäristökeskuksen julkiseen keskusteluun nostama ympäristörikollisteema. Yrittäjiin ja toiminnanharjoittajiin on lyöty julkisuudessa ympäristörikollisen leimaa myös ilman mitään näyttöä 1) todellista ympäristövahingosta ja sen suuruudesta, ja 2) törkeästä huolimattomuudesta tai piittaamattomuudesta. Näin tapahtui myös Kaukaan päästön yhteydessä.

Usein rikosepäilyissä on kyseessä ollut tulkintaerimielisyys siitä, tarvitseeko jokin toimenpide luvan. Turussa kaavoitetulle satama-alueelle rakennetun tukitihtaaln (ks. kuva 2.1) tapaus oli tyypillinen esimerkki. Paikallinen ympäristöviranomainen sai asian julkisen kohun saattelemana poliisitutkintaan sen selvittämiseksi, oliko tapahtunut ympäristörikos, kun viranomaisen käsityksen mukaan tihtaaln rakentaminen olisi tarvinnut vesiluvan. Turun sataman tekninen johtaja joutui haaskaamaan huomattavasti aikaansa selvittäessään poliisille vesilakia, asioiden suuruusluokkia ja satamarakentamisen lupakäytäntöä Suomessa. Asia raukesi, mutta sataman julkisuuskuva ryvetyi.

Kun ympäristöpolitiikkaan ei ole edes haluttu liittää asioiden suuruusluokkien käsittelyä, tuotannollisen toiminnan harjoittajat ja hankevastaavat ovat jääneet onnettomaan asemaan. Toimintaan liittyvät velvoitteet ja hallitsemattomat riskit lisääntyvät. Jos on tarkoitus investoida, niskassa on heti suuri joukko vaatijoita ja rahastajia. Tuotannollisen toiminnan harjoittamisen ja kehittämisen kannalta toimintaympäristö on muuttunut vihamieliseksi.

EU-direktiivien implementointi

EU-lainsäädännön implementointi on Suomessa vaikeuttanut toiminnanharjoittajien asemaa jo monin tavoin. Ympäristöhallinnon lähtökohtana on ollut direktiivin määrittelemää tasoa kireämpi linja riippumatta siitä, mikä on asian kansallinen merkitys. Lakiteksti on toiminnanharjoittajan kannalta uhkaavaa. Rajoituksia ja määräyksiä riittää. Säädökset ovat avoimia. Käsitteet, kuten paras käyttökelpoinen tekniikka tai toistaiseksi voimassa oleva ympäristölupa, ovat epämääräisiä.

Toiminnan mahdollistavat lausekkeet on kätetty rivien väliin. Tuotannollisen toiminnan yhteiskunnallisesta merkityksestä tai toiminnanharjoittajan oikeusturvasta ei puhuta missään.

Kun vielä säädösten käytännön soveltaminen on ollut epärationaalista ja osin mielivaltaista, epävarmuus on lisääntynyt.

Esimerkkinä uuden lainsäädännön mukanaan tuomista ongelmista käy hyvin louhustoiminnan sivukiven, betonimurskan ja metalliteollisuuden kuonatuotteiden jalostaminen sepeli-, runkoaine ja eristehiekkatuotteiksi. Toiminta on jätteen jalostamista tuotteeksi (siis EU:n jätepolitiikan mukaista jätteen hyödyntämistä) ja se säästää luonnon soravaroja. Sitä on harjoitettu vuosikymmeniä erinomaisin kokemuksin.

Nyt on Suomen ympäristöviranomaisten aloitteesta hankittu EU-tuomioistuimen kanta, jonka mukaan tuote on jätettä, jonka sijoittaminen vaatii Suomessa kohdekohtaisen ympäristöluvan. Kuukausia kestävä ympäristölupaprosessi on käytännön rakennustoiminnassa näiden tuotteiden käyttämisen este. Sen sijaan, että prosessin sivutuotteista saataisiin tuloja, niiden sijoittamisesta koituu lisäkustannuksia ja kallista kalustoa jää ilman käyttöä. Tuotannollisen toiminnan taloudellisia perusteita on tältä osin horjutettu ilman rationaalista syytä.

Euroopan yhteisöjen komission ja erityisesti sen ympäristöosaston internet-sivustoja (EUROPA- Environment) selaillessa vahvistuu käsitys siitä, että direktiivien ja määräysten tulva on edelleen kasvussa. Euroopan unionissa on valmisteilla vyöry uutta, kestävään kehitykseen ja ympäristökysymyksiin liittyvää puitelainsäädäntöä.

Tätä kirjoitettaessa näyttää siltä, että hiilidioksidipäästöjen leikkaus ja päästökauppa eivät tapahdu kansallisin toimenpitein, vaan tavalla, joka vahingoittaa Suomen perusteollisuutta liian aikaisin tehtyjen ympäristöinvestointien takia. Nyt päästokiintiöitä voidaan joutua ostamaan kilpailijoilta, jotka ovat kilpailun puristuksessa sulkenneet vanhentuneita tuotantolaitoksia. Vaihtoehtoisesti hankitaan korvaavia perustuotteita esimerkiksi Venäjältä.

EU:ssa kehitteillä oleva tuotelähtöinen ympäristöpolitiikka (IPP) pyrkii tuotteen koko elinkaaren aikaisten haitallisten ympäristövaikutusten vähentämiseen. Ongelmana on se, ettei ole olemassa yhteisesti hyväksyttyjä haitallisten ympäristövaikutusten mittareita. Ilman mittareita tällainen politiikka johtaa mielivaltaan.

Kehitteillä oleva kemikaalilainsäädäntö ja ympäristövastuudirektiivi sisältävät monien yritysten kannalta epämääräisyyksiä, jotka investointitarkasteluissa on käsiteltävä lisäkustannuksina ja avoimina riskeinä. Ongelmalliselta vaikuttaa myös se, että monet direktiivit (esimerkiksi yhtenäislupadirektiivi IPPC, polttolaitosten päästöjä rajoittava direktiivi LPPC tai vesipuidedirektiivi) ovat osin päällekkäistä ja ristiriitaista lainsäädäntöä. Huolta lisää komission ympäristöpääosaston kova tulkintalinja ja vähäinen kiinnostus voimaan saatetun lainsäädännön ilmeisten epäkohtien, kuten liito-oravakysymyksen tai jätteen ja tuotteen rajanvedon korjaamiseen.

Suomen ympäristöhallinnon asenteellisuus on oma ongelmakenttänsä. Kun kestävä kehityksen ideologia on tieteelliseen maailmankatsomukseen verrattavissa oleva illuusio ja tavoitteisto epärealistinen, hallinto on sitoutunut virheelliseen ja kansallisesti raskaaseen ympäristöpolitiikkaan.

Kun olemme olleet aloitteellisia, Eurooppa voi hankkia hyvää omaatuntoa Suomen kustannuksella aivan samalla tavalla kuin Etelä-Suomi hankkii hyvää omaa tuntoa erityisesti Lapin kustannuksella. On todennäköistä, että asetelmat kehittyvät vahvojen jäsenvaltioiden elinkeinoelämän eduksi ja Suomen kansantalouden tappioksi. Suomessa toimivien yritysten ja

muiden tuotannollista toimintaa harjoittavien kannalta EU-lainsäädännön kehitys ja erityisesti sen kansallinen implementointi sisältää suuria ja vaikeasti hallittavia riskejä.

Yritysten ja tuotannollisten organisaatioiden sopeutuminen

Viimeiset kymmenen vuotta Suomessa harjoitettu ympäristöpolitiikka on siis merkinnyt monenlaisia muutoksia yritysten ja tuotannollisten organisaatioiden toiminnan perusteissa. Nämä eivät ole kuitenkaan lähteneet voimakkaasti taistelemaan oikeuksiensa puolesta. Erityisesti viranomaisen kanssa riitely on harvoin taloudellisesti perusteltua. Saavutettavaa on vähän, mutta ikävät seuraukset ovat todennäköisiä. Oikeusvaltiona pidetyssä maassa puhutaan yleisesti hyvien viranomaissuhteiden tarpeellisuudesta.

Yksittäisillä yrityksillä ei myöskään ole käytännössä juuri mahdollisuuksia vaikuttaa ympäristölainsäädäntöön, lupaprosessien rakenteellisiin ongelmiin tai suuren yleisön mieliala-ailahteluihin. Yhteiseen edunvalvontaankin liittyy intressiristiriitoja. Siksi näitä kysymyksiä käsitellään pitkälti ulkoisina tekijöinä.

Kun lupaprosesseista on tullut pitkäkestoisia, kalliita ja ennakoimattomia, tuottovaatimus ja kynnys tuotannollisten investointien tutkimiseen ja toteuttamiseen ovat Suomessa nousseet. Kun investointien takaisinmaksuun liittyvät avoimet riskit ovat kasvaneet, tuottovaatimus ja kynnys ovat nousseet edelleen.

Palkansaajien tutkimuslaitoksen Suomen kansantalouden tilinpitoon perustuvien selvitysten mukaan yrityssektorin investointien osuus bruttokansantuotteesta on pudonnut kahdessa vuosikymmenessä 25 %:n tasolta runsaan 15 %:n tasolle. Samanaikaisesti pääoman tuottoaste on kohonnut ennätystasolle, minkä pitäisi periaatteessa edistää investointeja /42/.

Suurten yritysten kannalta kehitys ei ole kaikilta osin kielteinen. Jos työttömyys kasvaa, työvoimaa ja alihankintoja saa paremmin ehdoin. Jos uutta tuotantokapasiteettia on hankala luoda, pienet ja vikkelat kilpailijat eivät pääse luomaan uusia kilpailupaineita. Vanhallakin tuotantokapasiteetilla pärjää ja hintoja voi nostaa jopa merkittävästi samalla kun tuotantokapasiteetin käyttöaste nousee korkeaksi. Sähkön hintakehitys Euroopassa ja Suomessa on tästä yksi esimerkki.

Suuressa tuotannollisissa organisaatioissa, kuten Helsingin kaupungilla, voidaan taas ajatella, että meille on koulutettu paljon ympäristöasiantuntijoita. He haluavat nyt työtä ja valtaa, ja maksavat veronsa Helsinkiin. Jos jonkin asuinalueen rakentaminen maksaa paljon heidän asettamiensa kohtuuttomien kriteerien perusteella, niin uudet asukkaathan sen maksavat. Pääasia on että talous pyörii.

Suurten yritysten suhteellista neuvotteluasemaa julkisen vallan kanssa parantavat mahdollisuus kilpailuttaa uusien investointien sijoituskohteita kansallisesti ja kansainvälisesti sekä vahva ympäristöoikeudellinen asiantuntemus. Monikansallisten energiajättien menestys perustuu osin siihen, että niiden tase kestää yhteiskuntasuhteiden luomisen ja jättihankkeiden kanssa vetkuttelun niin pitkään, että joidenkin hankkeiden osalta tilanne kypsyy ja ehdot ovat niille edulliset. Suuret yritykset pyrkivät myös hyödyntämään ympäristöasioihin liittyvän epärationaalisen mielikuvamyllerryksen luomalla itsestään kuvaa yhteiskuntavastuullisina toimijoina.

Kun lainsäädäntö oli Suomessa selkeää, sen tulkinta rationaalista ja kehitys ennustettavaa, tuotannollisen toiminnan harjoittaja saattoi tyytyä investoinnissaan alhaiseen, usein jopa alle 10 %:n laskennalliseen tuottovaatimukseen. Vertailun vuoksi voidaan todeta, että eräät kansainväliset yritykset ovat asettaneet Venäjällä tuottovaatimukseksi 40 % investoijan suojan puutteen vuoksi.

Edellä esitetyn perusteella yritys tai muu tuotannollista toimintaa harjoittava organisaatio ei voi luottaa enää edes siihen, että ympäristöhallinto noudattaa tarkasti lakia perustuslain 2 §:n mukaisesti. Investointitoimintaan liittyy avoin riski. Investointiedellytykset ovat merkittävästi heikentyneet.

Suuret yritykset ovatkin nostaneet projektikohtaisen minimituottovaatimuksen Suomessa yli 15 prosenttiin osin kasvaneiden riskien kattamiseksi. Pienten ja keskisuurten yritysten peliteoreettinen asema on huonompi, joten niiden projektikohtainen tuottotavoite asettuu investointiteorian perusteella monessa tapauksessa tätäkin korkeammaksi.

Samanaikaisesti viranomaisten vaatimat ympäristöinvestoinnit painavat projektien laskennallista tuottoa alaspäin. Esimerkiksi Vuosaaren satamahankkeen ympäristönäkökohtien huomioon ottamiseksi (mm. korvaamattoman agraarimaiseman alittaminen tunnelilla, melumuuri ja tributyylitinan poisto) ollaan investoimassa yhteensä noin 100 miljoonaa euroa. Kilpailevia satamia ei tämän suuruusluokan ympäristöinvestoinneilla rasiteta.

Yritysten sopeutuminen uuteen tilanteeseen merkitsee siis Suomessa selvitysten ja tuotannollisten investointien vähenemistä sekä yhteiskuntasuhteiden korostumista. Julkishallinnon organisaatiot, jotka tuottavat esimerkiksi infrastruktuuria ja kunnallisteknisiä palveluja, joutuvat myös sopeutumaan. Ne panostavat enemmän selvityksiin ja toteuttavat hankkeita hitaammin ja kalliimmalla. Osa hyödyllisimmistäkin hankkeista jää kokonaan toteuttamatta.

Ympäristöpolitiikan kansantaloudelliset seurausvaikutukset

Suomen talouden nousu lamasta kukoistukseen tapahtui pitkälti Nokian huikean menestyksen siivittämänä. Kun Nokiaan syntyi 10 000 uutta työpaikkaa, kokonaisvaikutus työllisyyteen oli alihankkijat ja heijastusvaikutukset huomioon ottaen ehkä 50 000. Lisäksi Suomen kansantalous sai yli 30 miljardin euron piristysruiskeen suomalaisten realisoimissa Nokia-omistustaan tai nauttiessaan sen kasvusta, sekä Nokian maksamien yritysverojen ja optioiden myötä. Pankkikriisin menetykset saatiin takaisin moninkertaisesti. Seurauksena oli muun muassa palvelusektorin kukoistus, kiinteistöjen hintojen kohoaminen ja pitkä rakennusbuumi pääkaupunkiseudulla.

Kaikesta huolimatta työttömyyden puolitustavoitetta ei ole saavutettu. Ei ole päästy edes lähelle. Taustalla on Suomen perinteisten tuotantosektorien, kuten puunjalostuksen, metalliteollisuuden, kemianteollisuuden, energiatuotannon, logistiikan jne. kehitysedellytysten heikkeneminen.

Edellä käsiteltiin Kaukaan tehtaiden jätevesipäästöä ja tähän liitettyä mahdollisuutta tehtaan sulkemisesta ympäristöviranomaisen yksipuolisella päätöksellä. Tällaisella päätöksellä olisi monenlaisia seurausvaikutuksia, joista mainittakoon:

- Kaukaan tehtaan runsaan 2 000 työntekijän lisäksi työttömäksi joutuisi Kaakkois-Suomessa ehkä noin 10 000 tuotantoketjun, palvelualojen ja julkisen sektorin työntekijää.
- UPM-Kymmene joutuisi taloudellisiin vaikeuksiin, kun se joutuisi kirjaamaan Kaukaan tuotantolaitoksiin sitomansa pääoman menetetyksi.
- Vielä harkinnassa olevia investointihankkeita pantaisiin jäihin liiketoimintaympäristössä toteutuneen sosialisointiin verrattavissa olevan suuren ennakoimattoman riskin takia.
- Metsäteollisuus ja osin muukin teollisuus alkaisi siirtää olemassa olevia toimintojaan tuottavampaan tai vähemmän vihamieliseen ympäristöön.
- Suomen luottokelpoisuus laskisi talouden perustaan ilmestyneiden ongelmien myötä.

Todellisuudessa Kaukaan tehtaan sulkemisriski ei ole kovin suuri. Ympäristöhallinto on tuskin valmis kohtaamaan työttömiksi jäävien ihmisten ja ammattiliittojen raivoa ja tämän vaikutuksesta väistämättä eteen tulevaa päätöksen perusteiden kyseenalaistamista.

Ympäristöhallinnon olisi otettava huomioon sellainenkin mahdollisuus, että oikeusprosessin tuloksena valtiolle lankeaisi satojen miljoonien eurojen korvausvastuu suhteellisuusperiaatteen vastaisesta päätöksestä. Tässä nimittäin on asetelma, jonka riitauttamiseen on myös yritystaloudelliset perusteet. Sitä paitsi UPM-Kymmene voi yhteiskuntasuhteillaan nostaa asian käsittelyn ympäristöhallinnon yli pääministeritasolle, jos se kokisi toimintansa perusteita uhattavan.

Ongelmana tässä on se, että UPM-Kymmenen toimintaa ei suojaa laki vaan kauhun tasapaino.

Lupaehdoista neuvoteltaessa UPM-Kymmenekin on osittain ympäristöhallinnon armoilla. Se voi verrata omia päästöjään eurooppalaisen tasoon, vedota parasta käyttökelpoista tekniikkaa määritteleviin standardeihin ja esittää käsityksiä erilaisten toimenpiteiden kustannuksista.

Viranomainen ei kuitenkaan suhteuta ympäristövaikutuksia tai riskejä valittuun suojan tasoon, vaan tulkitsee ja määrää omista lähtökohdistaan, mitä pitää tehdä. Pienet ja keskisuuret yritykset ovat asiantuntemuksen ja yhteiskunnallisen painoarvon puutteen vuoksi sekä toiminnassaan että lupaehdoista neuvoteltaessa vielä enemmän ympäristöhallinnon armoilla.

Yritykset eivät haluaisi olla omine pääomineen kenenkään armoilla. Ne haluaisivat toiminnalleen yksiselitteisen lain suojan. Nykyasetelma on kansantaloudellisesti huono ja ristiriidassa oikeusvaltion periaatteiden kanssa.

Talouden lainalaisuudet ovat armottomia. Jos energiateollisuuden rakenteiden uudistaminen on hankalaa raskaiden ja ennakoimattomien lupaprosessien takia, rakenteet uudistuvat hitaasti. Jos teollisuuden energiansäästöinvestointeihin liittyy riski siitä, että liian aikaisin tehty investointi kostautuu päästökaupan toteututtua, nämäkin investoinnit jäävät tekemättä. Hiilidioksidipäästöt supistuvat hitaasti, energian hinta nousee, riippuvuus tuontienergiasta kasvaa ja teollisuus jää ilman referenssejä kotimarkkinoilla kehitetystä uudesta ympäristöystävällisestä energiateknologiasta. Tuhannet ihmiset jäävät ilman työtä.

Jos metsäteollisuuden, metalliteollisuuden tai vaikkapa kemianteollisuuden mahdollisuudet tarttua ajassa liikkuviin liiketoimintamahdollisuuksiin heikkenevät Suomessa pitkien ja ennakoimattomien lupaprosessien tai toimintaympäristöön liittyvien riskien takia, investoinnit toteutetaan muualla. Jos toimintaympäristö kehittyy epäsuotuisasti, olemassa olevaa tuotantoa siirretään muualle. Jälleen tuhannet ihmiset jäävät ilman työtä.

Jos satamien kehittäminen käy hankalaksi ja ne pakotetaan uhraamaan resurssejaan vähäisten tai mitättömien ympäristöongelmien parissa askarteluun, niiden kansainvälinen kilpailukyky heikkenee. Satamat näivettyvät. Niiden yhteyteen ei sikiä entiseen malliin oheistoimintoja. Korkeat satamamaksut rasittavat vientiteollisuuttamme ja lankeavat tuonnin osalta kuluttajien maksettaviksi. Taas tuhannet ihmiset jäävät ilman työtä.

Harjoitetulla ympäristöpolitiikalla on siis seuraavan kaltaisia seurausvaikutuksia:

- Investointimahdollisuudet tuotannollisen toiminnan kehittämiseen ovat pienentyneet;
- Kynnys uuden tuotannollisen toiminnan perustamiseen on kohonnut;
- Suomalaisen teknologian kehitys ja kilpailukyky on kärsinyt konkreettisten haasteiden ja uusien referenssien puutteesta;
- Erityisesti pienten ja keskisuurten yritysten toimintaedellytykset ovat heikentyneet;
- Osa toiminnanharjoittajista on voinut siirtää riskit ja kustannukset suoraan asiakkaiden maksettaviksi;
- Perinteinen elinkeinoelämä on menettänyt dynaamisuuttaan ja elinvoimaansa;
- Työllisyys on heikentynyt Suomen perinteisillä tuotannollisilla toimialoilla ja niiden tukisektoreilla;
- Tuotannollisten toimintasektorien heikkeneminen rajoittaa yhteiskunnan mahdollisuuksia tarjota työtä ja palveluja;
- Sadattuhannet ihmiset ajautuvat työttömiksi tai pätkätöiden varaan.

Yhtenä Suomen kansantalouden riskinä on nähty tuotannollisen toiminnan ja tuotannollisten työpaikkojen siirtyminen alhaisen kustannustason maihin. Valitettavasti tässä Kiina-ilmiössä ei ole kysymys pelkästään hakeutumisesta vaan ainakin ympäristöpolitiikan osalta aktiivisesta työnnöstä. Se, mikä kerran on menetetty, ei hevillä tule takaisin.

Ihmisen osa

Ympäristöpolitiikan seurauksena kansantalous on menettämässä dynamiikkansa. Pienten ja keskisuurten yritysten ja toiminnanharjoittajien kilpailukyky perustuu joustavuuteen ja nopeaan reagointiin. Kaikenkattavat lupamenettelyt ja absurdi säädösryteikkö ovat kasvattaneet kustannuksia ja eliminoineet tämän kilpailuedun. Henkiset ponnistelut on ohjattava enenevässä määrin sektoriviranomaisten kanssa asiointiin toiminnan kehittämisen ja tuotekehityksen kustannuksella. Työn ilo muuttuu toivottomaksi puurtamiseksi.

Kun toimintaympäristö käy yhä raskaammaksi ja riskipitoisemmaksi, ei uusia tuotannollista toimintaa harjoittavia yrityksiä hevillä synny yhteiskunnan ponnisteluista huolimatta. Voidaankin kysyä ovatko työministeriön, ympäristöministeriön ja kauppa- ja teollisuusministeriön ponnistelut nollasummapeliiä, jonka tarkoituksena on ainoastaan työllistää oma henkilökunta.

Suurten yritysten kannalta hankala toimintaympäristö vähentää kilpailua. Tämä mahdollistaa tietysti esimerkiksi energiayhtiöiden voittojen kasvattamisen kuluttajien kustannuksella. Valitettavasti kilpailun puute myös laiskistaa. Vaikka pääomia syntyy ja hallinnolliset esteetkin purettaisiin, kehitys- ja investointihalukkuutta ei ole. Kansainvälinen kilpailukyky kärsii.

Nyt kun telekommunikaatiosektorin noste on tasaantunut Suomen kansantaloudessa, huomio kiintyy takaisin perinteisiin tuotannollisen toiminnan aloihin. Työministeriön kansliapäällikkö Markku Wallin ennustaa teollisuudesta katoavan 100 000 työpaikkaa seuraavan kymmenen vuoden kuluessa /11/. Rationaalisen ympäristöpolitiikan seurauksena näiden sektorien varassa voisi nyt olla ehkä 50 000 työpaikkaa nykyistä enemmän. Työllisyyskehityksen suunta voisi tältä osin olla jopa positiivinen.

Meitä rauhoitellaan sillä, että olemme siirtymässä kohti tieto- ja palveluyhteiskuntaa. Ympäristöhallinnossa vallitsevan ajattelun mukaan tuotannollinen toiminta saakin siirtyä muualle. Panostamalla koulutukseen ja tutkimukseen voimme säilyttää ja jopa parantaa hyvinvointimme edellytyksiä.

Valitettavasti tällainen ajattelu sisältää vaarallisen illuusion. Tieto, jolla on markkina-arvoa, syntyy konkreettisen tekemisen yhteydessä. Suomen julkishallinnon instituuteissa synnytetty tieto on valtaosin reaali maailmasta irti olevaa tyhjää tai poliittisesti korrektia tietoa aivan samalla tavalla kuin aikanaan Neuvostoliiton tiedeinstituuteissa synnytetty tieto. Sillä ei ole markkina-arvoa eikä sen varaan ei voi kansantaloutta rakentaa. Kun meillä ei ole merkittäviä pääomia eikä kotimarkkinoita, arvokkain tieto siirtyy pienellä viiveellä tuotannon perässä. Talouden heikentyessä lisääntyneelle palvelutarjonnalle ei ole käyttöä.

Pitkällä tähtäyksellä on olemassa vaara, että ympäristöhallinnon kohtuuttoman vahva asema suhteessa tuotannollisen toiminnan harjoittajiin johtaa yhteiskuntarakenteiden murtuessa suurimpien yritysten, poliittisen vallan ja virkamieseliitin kietoutumiseen toisiinsa samalla tavalla kuin Välimeren maissa tai Venäjällä. Tässä asetelmassa pykälät ja normit joustavat tarpeen mukaan joidenkin eduksi ja niitä käytetään tarpeen mukaan myös joitakin muita vastaan.

Me siis annamme yksittäisten ihmisten, järjestöjen ja ympäristöviranomaisten mielikuvien, asenteiden, eduntavoittelun ja aggressioiden purkautua lisääntyvässä määrin tuotannollisen toiminnan harjoittajiin ympäristöhallintojärjestelmän kautta. Tämä heikentää perusteettomasti niiden oikeusturvaa ja toimintamahdollisuuksia. Jos tämä saa jatkua, meidän on turha kiivailla nykymuotoisen hyvinvointivaltion tai eläkejärjestelmän puolesta. Mikään laki ei näitä pelasta.

Ihmisen osa näyttäisi siis Suomessa olevan kääntymässä kestävä kehityksen liturgien ohjaamana huonoon suuntaan. Henkinen uudistuminen onkin kääntymässä manipulaatioksi, byrokratiaksi ja mielivallaksi. Aineellinen ja sosiaalinen hyvinvointi ovat uhattuina. Mielekäs työ on vähenemässä. Ihmisten mahdollisuudet rakentaa itsenäisesti omaa tulevaisuuttaan ovat supistumassa. Pätkätyöt ovat lisääntymässä. Me olemme ajautumassa poliittisbyrokraattisen valtakoneiston ja taloudellisen valtakoneiston väliin ankaraan puristukseen ja jommankumman armoille.